

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Թէպէտ առ այժմ քաղաքական գըլխաւոր խնդիր չերեւիր Եւրոպայի մէջ, բայց երկրորդական խնդիրներ պակաս չեն և բաւական կարեւորութիւն կը տրուի անոնց։ Այս կարգէն է, Գաղղիոյ գահակորոյս կայսեր Նաբոլէոնի մերձակայ ազգականներէն Նաբոլէոն իշխանի Գաղղիայէն ոտսիկանութեան միջոցաւ արտաքուստը։ Նաբոլէոն իշխանը Գաղղիա գնացեր էր իւր որդիին ուսման տալու համար։ Հասարակութիւնը խռովեր է իմանալով թէ նա Նաբոլէոնի մոտերիմ և սիրելի Պ. Ռուէի տունը իջեր է և հոն կրնակի։ Թէեւ չէ ստուգուեր այս տարածայնութիւնը, բայց հասարակութիւնը չէ հանդարտեր, և նախագահ Պ. Թիէրի հրամանաւ Գաղղիայէն դուրս հանուեր է Նաբոլէոն իշխան։ Արտաքսեալն այժմ կըողորէ և ներքին գործոց պաշտօնէին դէմ դատ կ'ալահանջէ։ Նաբոլէոնեան կուսակցութենէ ելող երեսփոխանք ալ այժմէն կ'ապառաղինին հասարակաց խորհրդարանին մէջ կառավարութենէն բացատրութիւն պահանջել այս խնդրոյն համար։ Իսկ Պ. Թիէրը որ պատասխանատուութիւնը վրան առած է, այս մասին անփոյթ կերեւի։

Անգղիա անցնելով կոտորածի կառավարութիւնը որ անվատահ գոլով եւրոպական ներկայ վիճակին վրայ, ուրիշ կառավարութիւններէն ոչ նուազ փութով կաշխատի զինուորական զօրութիւնն աւելցունելու համար։ Մօտերս հրաման եղեր է Մալթայի կառավարչին որ պէտք եղած ամբողջութիւններն շինելու հոգ տանի։

Կառավարութիւնն այսպէս մէկ կողմանէ զբաղեալ եղած ատեն, միւս կողմանէ լրագիրք չեն դադարէր՝ Ռուսիոյ դէպի միջին Ասիոյ խորքերը զինուորական շարժմանց վրայ կառավարութեան ուշադրութիւնը հրաւիրելէ։ Իսկ Հապէշաստանի խնդրոյն գալով, կառավարութիւնէն կատարեալ անմիջամտութիւն կը պահանջեն, և եղիպտոսի բարձրագատիւ իշխանին և նորա իշխանութեան բարիքը մանրամասն թուելով՝ հապէշաց համար բարւոք և օգտակար կհամարին եղիպտոսական իշխանութեան ներքեւիլ քան թէ իւրեանց այժմեան խառնիխառն և անկերպարան վիճակին մէջ յարանալ, յորմէ միասե և յետագիմութենէ զատ արդիւնք չկայ։

Ռուսաստանէն ձայն չկայ։ Զգիտցուիր, թէ այս կառավարութեան գործոց գլուխն եղող անուանին Կորչագօֆ Պէրլինէն դառնալէն յետոյ ինչ կ'իմարէ։ Աւստրիոյ գալով, նա դարձեալ լռիկ

մնիլ զբաղած է ներքին բարեկարգութեան գործերով, և կ'յարդարէ զինքը որպէս զի կազմ և պատրաստ գտնուի առաջի որ և է պատահաբաց։

Վերջին հեռագիր մի՛ եթէ ստոյգ է՝ Պէրլինի մէջ գործաւորաց ու ասդանգական չքաւորաց անմահէն զատ, պաշտօնական անձանց մէջ ալ այս օրերս շրփոթութիւն մ'եւած ըլլալու է, իրաց յայտնի չէ թէ պատճառն ինչ է։ Սակայն սա՛ յայտնի է թէ Բրուսիա երբ մեծցաւ, իւր ցաւերն ալ մեծցան, ըստորին կարգի ժողովուրդն գոգոհ է վիճակէն, և գեղ ու գարման կ'ընդունէ և սկսած է դառնանալ։

ԱԶԳԱՅԻՆ

Խաւարչոյնիւն

... Խաւարչիւր

Լրագրաց ամսաց մէջ կը կարգաւք թէ Եւրոպայէմայ ամենապատիւ Պատրիարքը խաչ և ծաղիկայ փիղն ընծայեր է Սամաթիոյ արժանապատիւ Տէր Արիստակէս հօր։

Առանց այն բարեշնորհ քահանային լուսնի զգայ գաղափար յարուցանելու, սիրելի է սակայն մտածել թէ արժանիքը վարձատրող անձը ձեռնհաս էր ի դոյն թէ ոչ։ Պատասխանը յայտնի է։ մեր եկեղեցւոյ հնաւանդ սովորութիւնը այս ինքիւր լուծում կուտայ։

Եկեղեցական մը վարձատրելու համար պէտք է անոր վրայ իշխանութիւն մը ունենալ, պէտք է ըստ տեղոյն և պատուհասել կարենալ։ Ունի՞ այս կրիկնակի իշխանութիւնը Եւրոպայիմայ Պատրիարքը մեր եկեղեցականաց վրայ, ոչ երբէք։ ուրեմն ինչ իրաւունքով կը վարձատրէ զայն զոր չի կրնար պատուհասել։

Եւրոպայիմայ Պատրիարքը շատ շատ իր վանքին մէջ կ'արեւայ այդպիսի վարձատրութիւն մը ընել, բայց վանքին դռնէն դուրս չելլալ իր իշխանութիւնը ոչ պատճելու և ոչ վարձատրելու։ Պօլսոյ թեմին մէջ գտնուող քահանայ մը վարձատրելը այն թեմին օրինաւոր առաջնորդին դէմ արհամարհանք մի է։ Ուր թողունք որ և ոչ իսկ այն թեմին առաջնորդը որ է Պօլսոյ Պատրիարքը իշխանութիւն ունեցեր է խաչեր բաշխելու եկեղեցականաց դատուն։

Այդ իշխանութիւնը կը դործածէ միայն Եւրոպայիմայ վեհ. կաթողիկոսը։ Իրմէ զատ բանաւոր չէ որ գտնուի ուրիշ պարգեւաբաշխ մը, վասն զի ինքն է Հայոց եկեղեցւոյն առաջին Գահակալը։ Միւս Պատրիարքները անոր իշխանու-

թեանը ներքե կը հովուեն զժողովուրդը, վասն զի և ինքեանք իսկ նորա ձեռնադրեալքն են։

Ո՞ր տէրութեան մէջ տեսնուեր է որ նախարարք և աւագ պաշտօնեայք համարձակին նշաններ բաշխել։ Այդ իրաւունքը վերապահեալ է միայն պետութեան առաջին անձին նստողին, թէ թագաւոր ըլլայ թէ Հասարակապետութեան նախագահ։

Ըսել է թէ Եւրոպայիմայ Պատրիարքը թէ արտաքին և թէ եկեղեցական սովորութեանց դէմ դործած է և իւր Հայրապետին իրաւանցը դէմ մեղանշած է։ Ռուսի կը յուսամք թէ այս մեր տուրքերը ուշադրութեան առնելով նոր և աւելորդ սովորութիւն մ'ալ մեր եկեղեցւոյն մէջ մտցնելու ինքն սկզբնաւիթ չըլլար, և մեր եկեղեցականաց պարզութիւնը այս ու ասոր նման պատճառներով չայլայլեր պարապ տեղը։

Մեր եկեղեցականք ըստ մեզ լաւ ևս կրնեն փոխանակ կուրծքերին խաչերով զարդարել ելլալու, այն խաչը քարոզեն բանիւ և օրինակաւ։

19 Հոկտեմբեր 1872
Կ. Պօլիս

Յայտնի է թէ Ամասիոյ և Մարդուանու ազգայինք իբր քննիչ հոն գացող Կիւրեղ և Փիլիպպոս խռովայոյզ վարդապետաց չար արարքը նկարագրելով իրենց մէջէն արտաքսուելը պահանջեցին Պատրիարքարանէն։ Ազգ. Խառն ժողովոյ որոշմամբ հետզհետէ հեռագրով ազդարարութիւններ եղան ալ նէ, բնաւ ականջ չկատեցին։ Եղեսեան Սրբազանի առանց ազդարարութեան կառավարութեան միջոցաւ Սերաստիա երթալը վրձուել տուող Ս. Հայրիկը յիշեալ վարդապետաց ապստամբութիւնը տեսնելով անտարբեր կեցաւ։ որոնք վերջապէս Եղեսեան Սրբազանի բացակայութենէն օգուտ քաղելով, ընդհանուր Ազգին գայթակղութեան պատճառ ըլլալէ զատ՝ հոկտ. 8 ին օրը մօրութն ու գլխարկը ցցնելով հրապարակաւ զատ նեղի գամնէ, ասոնց երկուքին մէջ ալ կը . . . եւս պոռայող Տ. Ներսէսը Աթուակալ կը կարգեն Ամասիոյ լիազօր իշխանութեամբ, հրաժարեցնել ուզելով ժողովուրդեան սիրելի նախորդ պատուարժան Աթուակալը, որով նորանոր յուզման պատճառ են եղած։

Ազգասէր Խաւարչիւր, Ս. Հայրիկի նախորդ քաղաքականութեան սա մէկ պատկերն ալ ի լուր աշխարհի հոգակելու համար, ինչպէս Զեր պաշտօնակիցներէն, նոյնպէս և Զեր Մեծապատուութենէն ներկայիս հրատարակութիւնը կը խնդրեմ։

18 Հոկտ. 1872

Ի վալիտէ-Խան

Սարգիս Դարայիկեան

Անցեալ չորեքշաբթի օրը սխալմամբ գէշնք մի տուինք լրագրութիւնը պատահականօրէն համար միշտ առիթ միտադրելու անձանց ձեռքը: - Նիկոմիդիայէն եկող ճամբորդի մի հաւատարմով՝ Արմաշի վանահայր գերապատիւ Տ. Գեորգ. Ս. Արքեպիսկոպոսը վախճանեալ հրատարակեցինք, մինչդեռ Նորին սըրբազնութիւնը կենդանի է, և իւր վանահայրութեան պաշտօնը կը վարէ:

Լրագրական այսպիսի վրիպակներ աշխարհի ամենէն հոգեւոր օրագրոց մէջ ալ երբեմն կ'տեսնուին, բայց ողջամիտ ընթերցողք չեն մեղադրեր՝ անշուշտ խորհելով թէ լրագրագետք ևս իբրեւ մարդիկ երբեմն կ'սխալին:

Ինչպէս անցեալ շաբաթ օրը ծանուցած էինք, երէկ առաւօտ մայրաքաղաքէն մեկնեցաւ Պրուսայի առաջնորդ գերապատիւ Տ. Բարթոլոմէոս Ս. Արքեպիսկոպոս:

Հինգշաբթի օրը Պրուսայէն եկեղեցական և աշխարհական բաղմամբիւ անձինք յատկապէս մայրաքաղաքս եկած էին ի հրաւեր Նորին գերապատուութեան:

Պրուսայի առաջնորդական խնդրոյն այս վախճանին վրայ իրաւունք ունինք մէկ քանի ծանր խօսք ուղղել ոմանց՝ որք նախատինք և թշնամանք չմնաց որ հրապարակաւ չթափէին Պրուսայու առաջնորդին և ժողովրդեան վրայ. բայց զանց կընեմք՝ հերիք համարելով այն պիտոյն աչքը խօթել խնդրոյն այս վախճանը: Եթէ քանի մ'անձանց մնար՝ շատնց կամուրջին գլուխը կ'ստուած էր Բարթոլոմէոս Արքեպիսկոպոսը:

Պիտի աշխատինք ձեռք բերել և հրատարակել այս վերջին անգամ՝ պատրիարքարանէն առ վսեմափայլ կուսակալն և առ վիճակայինս Պրուսայի ուղղեալ պաշտօնական գրերը, յորս՝ Բարթոլոմէոս Արքեպիսկոպոսի վրայ դայթակղեալ անձինք պիտի տեսնեն թէ Նորին գերապատուութեան համար Պատրիարքարանը բարի բարի վկայութիւններ կուտայ: Պրուսայի առաջնորդին վրայ եղած անբարեբաւութիւնը, կըսեն յիշեալ պաշտօնական գրութիւնք, Պատրիարքարանի կողմէն անպատշաճ և անբարձր քննարկութիւն, պետականութիւնը և անպատշաճ քննարկութիւնը, և ինչպէս զարգացան և անյարգութեամբ զարգացան: Այդքէն և որոշութեամբ:

Արդարութեան Աստուածն այսպէս փառօք ու պատուով իւր սիրելի ժողովրդեան քով կ'ընդհարձունէ հովիւ մի, որոյ բոլոր մոլութիւնն ու յանցանքն եղած է յանգիստ սիրել իւր հօտը, և մինչև իսկ գնել իւր անձն նորա վրայ: Անշուշտ դարձեալ արդարութեան Աստուածն պիտի պաշտպանէ այս հովիւն ու հօտին:

Գրկեցէք, ո՛վ պրուսացիք Ձեր Առաջնորդը, ոգնեցէք անոր ամեն ազգօգուտ ձեռնարկութեանց ու ջանից: Ձեր Առաջնորդը հալածանաց հուրէ և ջուրէ քաջութեամբ անցնելով՝ կ'առնայ Ձեր քով, արդարութեան յողթական դրօշն ի ձեռին:

Ես թէպէտ չկամիմ քաղաքականութեան խորերը մտնել, բայց որովհետեւ գործող կաթողիկոսի անունը կարատաւորէք, և կը զբաղարտէք, թողլով շատերը, մի երկուսը հարցնեմ՝ ձեր յարգութեան, արդե՞ք Սիօնի թերթէն քաղեալ և Պօլսոյ լրագրաց էջերը լեցնող՝ պղնձէ քաղաքի պատմութեան նման ասէ, ասաց, պատասխանե՞ր, այդ հարցադատասխաններն էին կը կարծէք՝ որ կատարեցան յերուսաղէմ, Պ. Մասիս, որ գործը յօգուտ ազգի վրձնուեցաւ: Կամ Պարսկահայոց, Հընդկահայոց և Ռուսահայոց լռելեայն գործակցութիւնը (այդ մոգական ձեւը կամ փաստաբանական հնարքը ընդհանուր ժողովոյ առ Պատրիարքն ուղղեալ առաջարկութեան մէջնալ տեսանք) օգնեցին գործոյն յաջողութեան, կամ ինչպէս կը ճգնիք հաւատացնել պարզամիտ ազգայնոց և հասարակութեան, Պատրիարքարանի թաքրիքը, որոյ նմանը քիչ տեսնուած է կասէք, և կամ հանճարեղ և զարմանալի փաստաբանութիւն Աղգ. վարչութեան ինքնին միայն վաստակեցաւ այդ դատը: Ես և ամեն Հայք ատոր կըմիտադինք, այո՛, կը փափագիմք, որ Պօլսոյ Պատրիարքը և վարչութիւնը միշտ նոյնպիսի հանճարեղ և զարմանալի փաստաբան հանդիսանայ Բ. Դրան առջև, և աղաչանք կը խնդրենք որ նոյն փաստաբանութիւնը չնորհ անէ մատուցանել Բ. Դրան վրան Աղգ. լոկ քաղաքական գործոց Չարսանճաղցոց, Մշեցոց և այլոց տեղեաց դժբաղդ ազգայնոց մերոց. նաև վրան Առաջնորդաց պատուոյն, և յայտարարեմք զաստիճակութեան առ կախ մնացած խնդրոց մասին և այլն և այլն. և ո՛վ կարգիլէ նոյա Երուսաղէմի գործոյն համար ի գործ դրուած զարմանալի փաստաբանութիւնը ի գործ դնել յաւետ և ազատել մերազնեայքը ի հարստահարութեանց քրթթաց և այլոց: Եւ եթէ Երուսաղէմի գործոյն թաքրիքին շատ հաւանած էք, և կը կարծէք թէ գործն այն տեսաւ, ո՛վ կը հաւատայ թէ, դա յերկնից հրեշտակներ գրեցին, կարող էք մի և նոյն գրադրի ազգային բոլոր թաքրիքները դրել տալ, որպէս զի հանճարեղ և զարմանալիքը յաճախ տեսնուին: Ի՞նչ կը կարծէք Պ. Մասիս, յայդպիսի յերկրեալ խօսքերով կարող էք զազգն խաբել, և ազգին ընդհանուր կաթողիկոսը զբաղարտել, կաթողիկոսն ինքնին ուրախ է Երուսաղէմի Գեր. Ս. Պատրիարքի գործունէութեան վրայ, որ հաստատամտութեամբ իւր դատը շարունակեց, և այն ալ իւր սեպուհ և Ս. պարտքն էր և է. նոյնպէս կը գովէ միշտ Երուսաղէմի միաբանութիւնը որ ազգին ջերմեւանդ աւանդապահն է. եթէ չընեն, անշուշտ պարտազանց կը գտնուին: Ես չեմ ուրանար բոլորովին թէ Պօլսոյ Աղգ. վարչութիւնը չաշխատեցաւ, ի հարկէ նորա ալ պարտքն էր աշխատիլ, նա մանաւանդ Երուսաղէմի արթուն միաբանք ևս չէին թողեր որ ինքիքը մօռացութեան դրուի, անհանգիստ կընէին նոքա զվար-

չութիւնն: Բայց հարցուցէ՛ք ձեր խրդժմրտանաց՝ Պ. Մասիս, իրաւունք է՞ որ Երուսաղէմի Պատրիարքը և Պօլսոյ վարչութիւնը չափազանց դուրեղյ համար, չափազանց պարսաւէք զՎեհ. կաթողիկոսն ամենայն Հայոց: Այդ անիրաւութիւն մեծ և ամբարշտութիւն է՝ կը վերջացնէք Ձեր Գ. յօդուածը՝ ասելով՝ «Վեհ. Գեորգ. կաթողիկոսէն ազգը մեծ ակնկալութիւններ ունէր իւր չ'տեսաւ, հոգ չէ, իր յաջորդէն և յաջորդաց յաջորդէն կ'սպասէ»:

Պ. Մասիս, բաւական ժամանակէ հետեւ ես ինքս Հայոց ազգի գործոց մէջ գտնուելով մի բան նկատած եմ գիտէք. մեր ազգայիններէն շատերը, մանաւանդ նորահասները, ազգ ասելով միայն իւրեանց անձը կ'իմանան, ազգային օգուտ ասելով իւրեանց անձնական շահերը կը նշմարեն, և այս ասածս այնքան ճիշդ է, եթէ կուզէք՝ բազում օրինակօք ձեզ ապացուցանեմ: Ուստի մի գուցէ ձեր յարգութիւնն ևս զնոյցայն մտաբերած լինիք անձնական ակնկալութիւնք, և որոց քանի տարիէ ի վեր կատարուել էր տեսնալով, բացառանքէք ամսոսալով, և տխրիք ու տրտմիք: Հոգ չէ: Գուցէ յաջորդէն, թերեւ և նոյն յաջորդէն սպասէ: Իսկ եթէ արդարեւ ազգի համար էին ձեր ակնկալութիւնքը, պարզեցէ՛ք ձեր միտքերը, բացայայտ գրեցէ՛ք ի՞նչ կուզէք, ի՞նչ են ձեր ակնկալածները ասացէ՛ք խնդրեմ, որ ձեզ պատասխանեմ. կարելի է մասամբ կատարուած են ձեր ազգային ակնկալութիւնք՝ ըստ տանելոյ հանգամանաց ժամանակի և միջոցաց, և բազում մասամբ սկսուած են իրագործուելոյ, չեմ ասեր սկսուելիքները, եթէ Աստուած երկար կեանք և յաջողութիւն պարգևէ, Կերեւ թէ՛ դուք կատարեալ խորուած էք ի հեռուստ ոմանց անզգամ և պոռչտացող և գործել երբեք չգիտցող մարդիկներէն. ամսոս չէ՞ ձեր հոգւոյ և ձեր անուանը, որ մինչև ցարդ ստացած ձեր գործը մակդիրն ևս կամիք սպասապուռ անհետացնել:

Ժ. Պ. Մասիս, կարծեմ այս միջոցիս յամենայն զօրութեան երդուեալ և ուխտեալ էք ընդդէմ Վեհ. կաթողիկոսի զբաղարտութեանց սահմանները անսահման յօրինել, և այն յօդուածը կամ նամակը անստորագրել գործով Ձեր պատասխանատուութեան ներքե կը համարուի, և կը կասկածիմ գուցէ ի ձեռք իսկ շարադրուած լինի, բայց ուրիշէն ստացած մի գրութեան պէս Վեհ. կաթողիկոսի վարդապետութեան օրերէն սկսեալ մի շրջան կը կազմէք, յորում կը գրէք «Գեորգ. կաթողիկոսն ալ Գեորգ. վարդապետ և Պատրիարքական փոխանորդ եղած ժամանակ 1841 ին աքսորին ատեն բաւական գործ տեսած է. . . »:

Պ. Մասիս, ո՛չ վարդապետութեան օրերէն, Նորին մանկութեան սկիւր կենսագրութիւնը, բայց անկեղծութեամբ և առանց կրից և մի շաղիղակողաց բերանէն անելով. պիտի տեսնես Նորին Սրբոնէն առնելով. պիտի տեսնես Նորին Սրբութեան աշխատութիւնքը ազգի համար, գնա՛ նաև ի Պրուսա, Ձ՞ տարուայ գործունէութեան շրջանը նկատէ՛ք, արի՛ այս տեղ, և ահա՛ պիտի քաջ իմանաս Գեորգ. վարդապետի 1841 էն ի վեր գործած բարեբարութիւնքը՝ հալածեցոց ա-

պաւէն և ազատիչ կանգնելով, եկեղեցւոյ կրօնից պաշտպան, ուսումնարաններ բացող, ազգի թշնամեաց և այլն և այլն և անիրաւաց դէմ ակոյեան, զորս գիտցողներէն տակաւին կենդանի մարդիկ չատ կան, բայց խաբուողներ ևս չատ կան բերնէ բերան լուսելով: Այս վարդապետութեան և փոխանորդութեան ժամանակը 'ի Պոլսի աստ և արդէն կոչեցեալներէն ոմանք՝ Ազգը յուզելու համար շատ բան խօսած են՝ (ինչպէս հիմայ ևս կան զրպարտիչք) և զրպարտեցին. լուսահոգի Ստեփան Աղաւնի անուանեալ Պատրիարքին առաջին, խստակրօն Աստուածատուր եպիսկոպոսին (ապա Պատրիարք) երեսին անպատմելի հայհոյութիւնք ժայթքեցին, լուսահոգի և բազմավաստակ կարապետ Պատրիարքին՝ Հրէայ եւս առացին և այլն և ըն: Ամօթ է մեր ազգութեան, որ ամեն բան բանամք և պատմեմք, թողէ՛ք թողուն լուսութեան մէջ, որք բաց 'ի նախատինքէն՝ ոչինչ օգուտ և փառք չը բերեն ազգիս. ուրեմն միթէ և Գէորգ վարդապետին կը խղճէին «մատնութիւն ըրաւ» ըսելու, աքսորելոց ցուցակը վէճելը տարաւ ըսելով, որ սուտ էր, իսկ եթէ իրաւ ալ լինէր, երէտ Եւս կանսէ առածը:

«Պատրիարքութեան ալ քիչ աղմուկ և շփոթ չ'յարոյց». որ աղմուկն է այդ՝ սիրելի, Հիւանդանոցի համար բարեկարգութիւն կամենալը, երուսաղէմի փոխանորդի անակնդէմ յանդգնութեան անցքը, ազգային հիմնական և (Տաճկաստանի) ընդհանրական կանոն հաստատելոյ համար (որ յետոյ Սահմանագրութիւն անուն ստացաւ) Յանձնաժողով օրերը լրանալը մօտենալուն, քանի մի խաւարելոց կողմէն ձայներ բարձրանալը, խառնութիւն յարուստեմը որք առանց կանոնի կը տքնէին կառավարել ազգը, նոցա դէմ դիմանալը, և երբ անհնար եղաւ, ամենայն խոհմութեամբ և լուսեայն հրաժարական տալով Պատրիարքութենէն ելնելը: Ի՞նչ կուէ՛ք՝ Պարոն, ի՞նչ ըներ յայնժամ Պատրիարքը և այսօր ի՞նչ ընէ կաթողիկոսը որ միայն ազգի ցեղերուն հաճելի լինէր, կամ կարողանայր լինել, որ գոնէ չ'զրպարտէին. ազգն ու եկեղեցին զոհէ՛ր քանի մի անձնասիրաց, անցանք չ'կամեցանք նոցա շնորհակալութիւնները: Սուտ չէ՛ որ ինչպէս կըսուի՝ զոր կրկներ էր և յիշեալ յօդուածը՝ շատ անգամ ազգին վրաս հասցնողները փառաւորուեր են, բայց եւս համարձակ կարեմ տուել, այդ դասէն չէ՛ և մի համարձակիք համարել զԳէորգ վարդապետ, եպիսկոպոս, առաջնորդ և այժմ կաթողիկոսն, և զայլ արժանաւոր եկեղեցականս, ինչպէս նաև զաշխարհականս: Ափսոս և հազար անգամ ավսոս, որ այն ժամանակներ դիւան և արձանագրութիւն չ'են գտնուած 'ի Պատրիարքարանն: Հիմայ քանի՛ որ կընթեռնում Պատրիարքարանի արձանագրութիւնքը, կը փառաւորվի հոգիս և յանչափս կուրախանամ, որ գէթ խաբէքաներուն արդէն ստութեանց առևտուրը խափանուած և կտրած են, ի՞նչ խօսեցաւ Պատրիարքը, ի՞նչ պատասխանեցին անդամք և այլք, բոլորը գրուած և հրատարա-

կուած (թէ և ամենեւիմբ չ'են ազատ արձանագրութիւնք 'ի սրբագրութեանց . .) անշուշտ ժամանակն կը գնահատէ զնոսա: Բայց այն (հին) ժամանակ ինչպէս եղած է գիտէ՞ք, Պատրիարքը կամ՝ այլ ոք մին բարեսէր անդամոց եթէ մինչև անդամ խիստ լաւ առաջարկութիւն անէր, այլ անդամք հակառակորդք ըստ քմաց կերպարանափոխելով զառաջարկութիւնն և զվճիռն՝ 'ի շուկայն և 'ի տունս հակառակը կը տարածայնէին միամիտ ժողովուրդ խաբելու և գրգռելու և իւրեանց դերը խաղալու համար, և այնպիսի ստոց հաւատացողք մինչև ցայսօր կան. իցի՛ւ թէ այն ժամանակներ լինէր արձանագրութիւն և վեհափառի Պատրիարքութեան յօդուտ ազգի ո՛չ միայն խօսածները և առաջարկութիւնքը, այլև գործերը արձանագրութիւն. հիմայ պէտք է ազգասէրները պաշտէին զայն, և ստախօսք որչափ և հանճարամիտ լինէին, ինչպէս պիտի յանդգնէին այնպիսի սուտք և զրպարտութիւնք հնարել, և դուք և Ձեզ հետ ամեն ստախօսաց սուտերը, և զրպարտութիւնները կ'լլօղները ինչպէս պիտի զիջանէին հաւատալ այդ զրպարտութեանց և ի լուր աշխարհի հրատարակել: Այս նորին վեհափառութեան և նորա նախորդաց ոմանց բազմաքերտն ազգասիրական գործերը յօդս ցնդեցան, վախճանեալք ազատեցան զրպարտաց լեզուներէն, իսկ կենդանիք ցաւ ի սիրտ կը նախատուին իւրեանց բազմատեսակ բարեգործութեամբք եւ չ'աղաքաւորութեամբք:

Պ. Մասիս, մտածեցէ՛ք, եթէ այն ժամանակ արձանագրութիւն լինէր, յանցելումն երեսփոխանին մէկը ընդ ժողովոյ մէջ իւր մանկութեան ժամանակ լսած խօսքերուն հաւատարմով կը համարձակէր ըսելու թէ, «եթէ անցեալը յիշէինք (1841 թիւը) ո՛չ Պօղոսը Պատրիարք կըլլար և ո՛չ Գէորգը կաթողիկոս»: Վասն է՛ր, ինչ պատճառով ասացէք ինդրեմ, գոնէ ձեռքը տկար և անզօր փառս մը ունեցած է, այդ խօսողին միանգամ տարիքը նայեցէ՛ք, անդամ մը՝ և 1841 թիւը, նա կարելի էր մի բան գիտենալ այն ժամանակը, անշուշտ խաբուած է զրպարտչէ մի: Սակայն ամօթ է և մեծ ամօթ է, մի մարդ ինչպէս կ'յանդգնի չ'գիտցածը իբրեւ քաջ գիտցող խօսել յատենի և 'ի հրապարակի և կամ գրել»: Եթէ ընդ փայտ դալար զայս առնեն՝ ընդ չորն զի՞նչ լինիցի: Ուրեմն սպասեն թող նոքա եւս իւրեանց բաժինները ժառանգելու՝ (բայց դոքա բազդաւոր են, արձանագրութիւն չ'իւրանի կայ այժմ, դիւրին չէ ասենի մէջ խօսուածը այլակերպել) և այսպիսի ընթացքով ազգը վրցնելու աշխատին և պարձենան իբր թէ ազգը յառաջ տանողներն են . . .

Նաեւ կը յաւելուք «վեհ. կաթողիկոսը սխալած կամ սրտմտած ըլլալով իրեն (Խորէն եպիսկոպոսին) գրեր է, ինք Տաճկաստանի մէջ և մայրաքաղաքի մէջ գտնուելով չէր գիտէր պատշաճից օրէնքը»: Ո՛չ ո՛չ Պ. Մասիս, ո՛չ սխալած է և ո՛չ սրտմտած, այլ Գեր. Խորէն եպիսկոպոսն Սոյո

ընտրութիւնը և վաւերացումը աւետած էր վեհ. կաթողիկոսին ուրախութեամբ սրտի, և օրհնութիւնը խնդրած, և ըստ օրում Ազգի Հայրապետը չէր կարող տալ զիւր օրհնութիւն այդ նորօրինակ տնօրէնութեանց, ուղղեց պարտ ու պատշաճ պատասխանն առ Խորէն եպիսկոպոսն: Եթէ չ'գրէր նա, ուրեմն և ո՛չ զպատասխանն կընդունէր, այլ նա ինքն եպիսկոպոսն գիտէր ինքեան ուղղեալ պատասխանական կոնդակը ինչ անելը կամ ո՛ւմ տանել ցոյց տալը, և վերջապէս Մատիսիդ յատուկ պատշաճից օրէնքը, ևն ևն. սակայն անպատշաճից գործոց ինչ պատշաճից օրինաց գործագրութիւն կընտռեն սղորմելիք:

Այս վերջին նամակածեւ յօդուածի մնացեալ պարունակութեանց պատասխանը աւելորդ է, մանաւանդ և չէ՛ արժանի պատասխանելոյ:

Թէպէտ դեռ եւս գրելիքներ բազում կան, բայց ժամանակս և զբաղմունքներս չ'ներեն, ուստի այսչափս առ այժմ բաւական համարէք:

ԽԱՍՈՆ ԼՈՒՐՆԵՐ

Փարիզէն եկած հեռագիր մի կը ծանուցանէ, Օսմանեան նորընտիր դեսպան Սէրվէրէֆաշային հոն հասնիլն:

— Եգիպտական իշխանութիւնը չէ ընդուներ, Յունաստանի կողմանէ Եգիպտոսի համար ընդհանուր հիւպատոս անուանեալ Պ. Րիզոն:

— Բաւական ժամանակէ հետէ անձրև չ'գալուն պատճառաւ, հասարակութիւնը ջրոյ կողմանէ մեծ նեղութեան մէջ էր տնտես և շատ անհարմարութիւն կը տեսնուի, և երբեմն կուր ալ կ'մագի: Հինդաթի օրը Եէյլա-Լու-Խալամ էֆէնտիին հրամանաւ տաճիկ դպրոցաց ուսանողք տեղ տեղ ըստ սովորութեան ազօթքի կեցան ջուրի համար:

— Եգիպտական իշխանութիւնը տարին 7 միլիոն 293 հազար 643 եգիպտական լիրա՝ մուտք, և 6 միլիոն 167 հազար 430 լիրա ելք ունի:

— Մեծ Եգարքոն երկուշաբթի օրը փոխադարձ այցելութեան գնաց մայրաքաղաքիս բոլոր դեսպանաց: Ռուսական դեսպանը նոյն օրը դեսպանատունը չը գտնուելուն համար, չորեքշաբթի օրը Նորին բարձրութեան ապարանք տեսութեան գնացեր, և ներումն խնդրեր է:

— Մայրաքաղաքիս իտալական դեսպանը մօտերս խոսիլիս պիտի երթայ հրամանաւ և ժամանակի մի համար:

— Մօտերս Պէրութի մէջ պատահած կռուոյն վրայ, նոյն քաղաքին մէջ հրատարակուող լրագիրն հետեւեալ տեղեկութիւնը կուտայ:

«Պ. Թապէ անուն անձին մէկ սատկած կենդանւոյն դիակը նորա սպասաւորներէն և բռնակիրներէն 6 հոգի Րէմվա անուն տեղէ մի ծովը նետած ատեննին, վարը ծովեզերքը գտնուող տաճիկ մսավաճառի մը վրայ ինկեր է դիւակն, և անմիջապէս մեռեր է մարդը:

Մերձակայ սպանդանոցէն մնալածաւք տեսնելով այս եղելութիւնը, կյարձակին յիշեալ վեց անձանց վրայ և կըռուած ատենին, վախճանեալ մնալածաւքին պարագայք ալ հոն կհասնին և կըռուիւր կմեծնայ. և վերջապէս անոնք կըբռնեն վեցը և կառավարութեան կյանքնեն: Սակայն ճամբան ունանք վեցին պաշտպանութեան ելնելով մահմէտականք և քրիստոնեայք կուրի կըռնուին, և կառավարութիւնը իմանալով խուճմի ոտականաց միջոցաւ կըստնէ իրարմէ: Կառավարին ալ անձամբ հոն հասած ըլլալով, կուտարարները բռնել բանտարկել կուտայ: Քրիստոնէից կողմանէ միայն երեք հոգի - մէկը՝ քահանայ - վիրաւորուած, և 8 հոգի ալ դանակովուած են: Իսկ տաճկաց կողմանէ միայն երկու հոգի ծեծուած են, որոց մին ոտական է: Կուտարարէն և հոգի 3 տարուան համար շղթայակապ բանտարկութեան դատապարտուեցան: Իսկ դիակը ծովը նետելու ատենին անուշադրութեամբ մարդու մի մահուան պատճառ եղողներուն համար դեռ պատիժ որոշուած չէ:

— Մայրաքաղաքիս 2000 ոտականաց վրայ 600 ալ պիտի աւելնայ:

— Մեծ եպարքոսն հոգ կտանի, հաւարակութիւնը ջրոյ նեղութենէն ազատելու համար:

— Յունաց պատրիարքարանը յոյն կղերականներ կողմէ Բուսիլի, պուլղարները դարձեալ յունական պատրիարքութեան հպատակեցունելու համար բայց կարծեմք, ուշ մնացած է:

— Բումանայէն հրէայք սկսեալ են Ամերիկա դաղթել, իրենց կրած հարստահարութեանց պատճառաւ:

— Բ. Դրնէն ի պաշտօնէ կպատուիրուի մահմէտականաց, Բասապարս օրօրուն մէջ պարկեշտութեամբ վարուիլ:

Անգղիոյ մէջ անձնասպանաց թիւն աւելցած է այս օրերս: Նախորդ սեպտեմբեր ամսոյ մէջ միայն ի Լոնտոն այրու կին 22 հոգի ինքզինքնին սպաններ են, ունանք սիրահարութեան և ունանք չքաւորութեան պատճառաւ:

— Ամերիկայի մէջ ամենահարուստ մարդ մի աշխարհէս ձանձրացած լինելով, որոշեր է սպաննել ինքզինքը բայց դիւրին մահուամբ, Ուստի խորհելով թէ մարդ իւր մորթին ծակերէն ալ շնչաւութիւն կրնէ, մորթոյն բոլոր ծակերը տեսակ մի իւղով գոցեր է. և արդարեւ 10 ժամէն յետոյ հասեր է նպատակին: Եթէ ստոյգ է այս պատմութիւնը, ըստակի կողմանէ հարստութիւն բայց խելքի կողմանէ չքաւորութիւն ունեցած ըլլալու է այս մարդը:

— Պրիւքսէլ (Պիճիգա) գաղղիական դեսպան Պ. Բիքար լրագիրներէ իմանալով, թէ Պ. Թիէր իւր կողմանէ հրաժարագիր ընդունած է և դեսպանութեան պաշտօնին համար ուրիշ մի կընտրէ. տնամիջապէս ֆարիզ անցեր և Պ. Թիէրին երկայնալով ծանուցեր է թէ ինքը ո՛չ հրաժարած և ո՛չ հրաժարագիր չըրիւծ է: Ասոր վրայ Պ. Թիէր հրաժարագիրը ցուցեր է, որոյ ստորագրութիւնը ճիշդ Պ. Բիքարի ստորագրութեան կնիմանի, բայց

խորդակեալ է եղեր: Այժմ քննութիւն կըլլայ այս խորդակութեան հեղինակն գտնելու համար:

— Բաւական ժամանակէ հետէ կըսուէր, թէ Չինաց կայսեր համար հարսանեկան մեծ պատրաստութիւններ կըլլան: Ահա՛ այս անգամ կատարուեր է հանստեաց հանդէսը, և երեք օրիորդ մէկտեղ կնութեան առեր է:

— Յայանի է, թէ Աւստրիոյ կայսեր եղբայր՝ Արշիդուքս Հէնրի անցեալները Վիէնայի դերասանութեան մէկուն արհաւիրագրելով վերջապէս նորա հետ ամուսնացաւ, իւր ընտանեաց կողմանէ եղած ամեն յորդորանքաւ խրատ առ ունէ կուտով, և ստիպուած էր Աւստրիայէն դուրս ելնել: Երսուի, թէ Աւստրիոյ կայսրը այս անգամ Հունգարիա դրամուած ատենը ներեր է եղբորը, և կայսերական ընտանեաց յատուկ խնճոյքի մի ներկայ գտնուեր է Հէնրի արշիդուքս ալ իւր դերասանութեան ամուսնոյն հետ:

— Աւստրիոյ կառավարութիւնը Վիէնայի մէջ՝ 18 հազար ֆիօրին տալով տուն մի վարձեր է, ուր Գաղղիոյ հանրապետութեան նախագահ Պ. Թիէր պիտի բնակի, Արուստահանդէսը տեսնելու համար Վիէնա գտնուած ատենը:

— Նոր վիճակագրութեան մի նայելով, Վիէնայի բոլոր բնակչաց թիւն է 901 հազար 300, բաց ի զօրաց: 1837 ի թիւէն 311 հազար, 1869 ի թիւէն 90 հազար աւելի է: Ինչպէս Վիէնայի, նայնպէս Եւրոպիոյ՝ բոլոր մայրաքաղաքաց բնակչաց թիւն այսպէս տարուէ տարի կաւելնայ:

— Մատրիտի (մայրաքաղաք Սպանիոյ) պանքային տոմսերուն կեղծն խիստ ճարտարութեամբ հնարուած և բաւական բան չըլարեցութեան հանուած ըլլաւ: Եւրոպայի միջոցով տոմսերուն, և հետեւաբար իւրեանց արժէքէն իջեր են տոմսերը:

— Սպանիոյ թագաւորին գէմ սպանութեան նոր փորձ մ'ալ եղեր է, բայց դարձեալ չէ յաջողեր: Պալատին մօտերը երկու հոգի գարանի մօտեր, և թագաւորին անցած ատենը խոշոր քաղ մի նետեր են նորա վրայ, բայց չէ հանգիստեր և քովէն անցեր է: Չարագործք փութեր են:

— Շուէտի կողմերը քօլերան իրեւան ելեր:

... խմբագիր
Իւսկիւտարու ընթերցասիրաց ընկերութեան վերաբերեալ քանի մը կարեւոր խնդրոց համար, ընդ ժողով գումարել որոշուած ըլլալով, Եէնի մահալէի ճեմարանը տեղի պիտի ունենայ ըսուած է Խալաֆ փոխանակ Սէլամիէի նորաշէն ծաղկոցը ըսուելու:

Ուստի տնօրէն խորհուրդս պարտք կը համարի ծանուցանել բաժանորդաց որ յառաջիկայ կիրակէ հոկ. 22 յետ աւարտան եկեղեցւոյ ընդ ժողով պիտի գումարի Սէլամիէի ծաղկոցը և ոչ թէ Եէնի մահալէի ճեմարանը:

Ի դիմաց Տնօրէն խորհրդոյ ընթերցարութիւն Իւսկիւտարու:

Իւսկիւտար 1872
Հոկ. 18

Ընթերցասիրաց ընկերութեան անդամոց մեծամասնութենէն ստորագրեալ յանուն իմ Ատենապետութեան հանրագիր մը ընկալայ, և ըստ այնմ ընդհանուր ժողով գումարել յայտարարեցի յառաջիկայ կիրակէ սուաւօտ մերձ յաւարտումն եկեղեցւոյ Խաւիւտար ի ճեմարան:

Բայց շատ վարմացայ, և ցաւ զգացի, երբ տեսայ որ, հակառակ իմ յայտարարութեան և գիտութեանս այլ և այլ հրատարակութիւնք ևս տեղի ունեցան, որով զիս իրաւամբ հարկադրեցին որ, վերստին յայտարարութեամբ հրաւիրեմ զայն Մեծ. ընկերները ի ճեմարան, որը զիս Ատենապետ անուանեցին, և որը կը յարգեն օրէնքը, և գիտեն իրենց քուէն պատուել:

1872 Հոկտ. 21 Ատենապետ ընդհանուր ժողովոյ Ընթերցասիրաց ընկերութեան
Ս. Հ. Ֆելիքս

Չարմանօք հրատարակեցինք այս երկու ազդարարութիւններն, և շատ կցաւիմք որ Ընկերութիւն մի չփոթութեան մէջ կգտնուի իւր ընդհանուր ժողովոյն գումարման տեղին պատճառաւ, և բաժանորդք կվարանին թէ Եէնի մահալէի ճեմարանը, թէ՛ Սէլամիէի նորակառոյց ծաղկոցը երթան ի ժողով: Պէտք չէր որ ընկերութեան Ընդհանուր ժողովոյ դիւանն և Տնօրէն ժողովն կանխաւ խորհրդակցէին:

Ժողովրդական ԴԱՍԱՐԱՆ
ՍԷԼԱՄԻԷ
ՀԱՆԴԵՍ ԲԱՅՄԱՆ
Կերպ. 22 Հոկտեմբ. Ժամ. 7
ՅԱՅՏԱԳԻՐ

1. Բացումն. Պօղոս Էֆէնտի Պառնասեանէ ի դիմաց յանձնաժողովոյ Ժողովրդական դասարանի:
2. Դաշնակ. Եւրոպական եղանակը Միւսիւ Լիւթ:
3. Ատենախօսութիւն. Կարապետ Էֆէնտի Խիթիւնէն:
4. Դաշնակ. Արեւելեան եղանակը Մալխաս Էֆէնտի:
5. Դաշնակ. Դաշնակ 1/4 ժամ
6. Ատենախօսութիւն. Կարապետ Էֆէնտի ֆանոսեանէ:
7. Դաշնակ. Եւրոպական եղանակը Միւսիւ Լիւթ:
8. Ատենախօսութիւն. Օգտէն Էֆէնտի Խօսքսարանէ:
9. Դաշնակ. Արեւելեան եղանակը Մալխաս Էֆէնտի:
10. Եէնի-Մահալէի, Իճատիէի ֆանոսեան վարժարանաց աշակերտներէն ալ հրաւիրեալ են հանդիսի:
11. Տոմարներն արանց համար 1/2 մէճիտ. տիկնայց համար 1/4 մէճիտ պիտի ծախուին նոյն օրը ժամը 3 էն ետքը Սէլամիէ վարժարանաց պարտէզին մէջ Հողաբարձութեան սենեակը:

ՏՆՕՐԷՆ ԵՒ ՏԷՐ
Հ. Ս. Ա. Ա. Ա. Ա. Ա. Ա.
ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎԻԹ ԳՈՎԱՅԵՆ
Կ. Պօղոս Բիւլքբի խոն քարի քարի թիւ. 26